

Tarihî Türkçe Metinlerde Diyalektolojik Sorunlar

Dialectological Problems in Historical Turkish Texts

Ali Akar

Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Muğla/Türkiye

e-posta aliakar2023@gmail.com

orcid 0000-0002-2950-6940

doi 10.54316/dilarastirmalari.1327660

Atıf

Citation

Akar, Ali (2023).

Tarihî Türkçe Metinlerde

Diyalektolojik Sorunlar. *Dil*

Araştırmaları, 33: 1-14.

Başvuru

Submitted

14.07.2023

Revizyon

Revised

13.08.2023

Kabul

Accepted

24.11.2023

Çevrimiçi Yayın

Published Online

27.11.2023

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş ve makalede intihal bulunmadığı teyit edilmiştir.

This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to be free of plagiarism.

Öz

Modern dillerin tarih boyunca yazılan metinlerindeki birtakım yazı, ses ve şekil farklılıkları, o dönemlerde günümüzdeki gibi ölçünlü bir yazı dili olmadığını göstermektedir. Matbaanın icat edilmesinden ve yaygınlaşmasından önce yazıya geçirilen hemen bütün metinler önce sözlü olarak üretilmiş daha sonra da yazıya aktarılarak el yazısıyla sınırlı sayıda çoğaltılmıştır.

Türk dilinin tarihî metinlerinin yazıldıkları Köktürk, Uygur ve Arap alfabelerindeki birtakım çoklu yazım şekilleri, bu metinlerin de önce sözlü olarak üretilip daha sonra yazılı hâle getirildiğini gösterir. Bu metinlerdeki farklı diyalektik özellikler bu savı doğrular.

Türk dilinin tarihî diyalektoloji sorunlarının tespit edilmesi ve çözümü, artzamanlı lehçe çalışmalarına sunduğu katkılar kadar günümüzdeki ağız araştırmalarına da ışık tutmaktadır. Esasen günümüzde yapılan ağız araştırmalarıyla ilgili yöntem sorunlarının başında, dilin geçirmiş olduğu artzamanlı gelişmelerin dikkate alınmaması gelmektedir. Bu bağlamda çağdaş ağızlardaki *kapalı e*'li ve birincil uzun ünlülü sözcüklerin tespiti, ağızların bağlı buldukları referans ağız gibi konularda esaslı yöntem sorunları yaşanmaktadır.

Bu makalede alfabeden hareketle öncelikle tarihî metinlerdeki diyalektolojik sorunlar, tespit edilecek ve daha sonra bu veriler ışığında günümüz ağız araştırmalarındaki sorunların çözümü için teklifler yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk Diyalektolojisi, Tarihî Diyalektoloji, Diyalektolojide Artzamanlılık Sorunları

ABSTRACT

Some writing, phonological and morphological differences in the texts of modern languages which written throughout history show that there was no standard written language at that time as it is

today. Before the invention and spread of the printing press, almost all the texts that were written were first produced orally and then written down and reproduced in limited numbers by handwriting.

A number of multiple writing systems in the Köktürk, Uyghur and Arabic alphabets, in which the historical texts of the Turkish language were written, show that these texts were first created orally and then written down. The different dialectal features in these texts confirm this assertion.

The determination and solution of the historical dialectology problems of the Turkish language sheds light on the current dialect studies as well as its contributions to the diachronic dialect studies. In fact, one of the method problems related to dialect researches carried out today is not taking into account the diachronic developments that the language has undergone. In this context, there are fundamental methodological problems in issues such as the determination of *closed e* and primary long vowel words in contemporary dialects, and the reference dialect to which the dialects are connected.

In this article, first of all, dialectological problems in historical texts will be determined based on the alphabet, and then proposals will be made for the solution of the problems in today's dialect studies in the light of these data.

Keywords: Turkish Dialectology, Historical Dialectology, Problems of Diachrony in Dialectology

EXTENDED ABSTRACT

In the researches of Turkey Turkish dialectology, there are recurring methodological errors on the subjects of phonetic and morphological structures. The main reason is that the historical formation processes of sub-dialects and their relations with other sub-dialect groups are ignored. However, the development and change processes of the dialects of the Turkish language and the language problems related to them can also be traced from different orthographical, phonetic and morphological features in historical Turkish dialects. For this, the data in historical texts should be handled from a dialectological point of view. A second source of reference for the solution of these problems is contemporary Turkish dialects. These two methods will also contribute to the solution of current dialectological problems.

Since we do not have sound recordings to identify dialectological elements in historical texts, only alphabet-based data should be evaluated. These data are found in the alphabets in which Turkish has been written throughout history. The first of these alphabets is the Köktürk writing system. In the Köktürk writing system, the vowel groups /o/-/u/ and /ö/-/ü/ are written with the same letters [o- ö], the closed vowel e written with the letter e in the Yenisey Inscriptions is written with the letter i or a in the Kaghanate Inscriptions, and some words are written in binary form (*türk-türük*) can be considered as dialectological clues in the texts of this period.

The writing systems used in the Uighur period give clues about dialectological problems. The Sogdian, Brahmi and Tibetan alphabets used by the Uighurs show various forms of writing and the double and even triple writing of the same words.

With the migration of Turkic peoples to different geographies in the X. century, the Turkic language was divided into Kipchak, Oghuz and Karluk. With the acceptance of Islam in the same century, the Arabic alphabet began to be used in addition to the Uyghur alphabet. The change of geography, culture and alphabet led to the beginning of dialectological periods in the language. These three major dialects of the Turkic language were written in Arabic

alphabet for at least nine centuries. Because of the insufficiency of vowels in Araphic alpabet and some letters like (*ayin, hamza, sad, dat, ti, zi, zel, hi*) which are not found in Turkish, made many difficulties in reading and interpreting the texts.

The problems in today's Turkish dialectology research will be solved to a great extent by using two methods:

a) Diachronic Method

Dialectological features of the Turkish language in historical periods can be used to solve some problems in dialect research. The problems related to source language, the writting of closed e and primary long vowels will be solved by using the data in historical texts. For this, the variety and frequency of orthography in historical texts and the determination of the regions where the texts were written will facilitate the solution of these problems. For example, words with closed e vowels such as *yê-, dê-, êr-* "to reach", *kêri* "back" are written with *ye* with the *fatha* in the Yeni Cami copy of Nehcû'l-Ferâdis provides an important clue for studies. The writting of some words with primary vowels such as *a:t* "name", *a:z* "little", *yo:k* "no", *kü:ç* "power" in the Köktürk Inscriptions, and the writting of the same words with *elif* with *medde* in Kâshgarlı Mahmud's dictionary, give important clues.

b) Co-distributive Method

The second important problem in dialectological studies in Turkey is the neglect of contemporary dialects. In most of the dialectological studies in Turkey, the material is analyzed only by synchronic method and descriptive grammar. In some dialectological studies, diachronic method is also used for the problems that synchronic method cannot solve. However, some grammatical problems cannot be solved by diachronic method. For this, the co-distributive method should be used. The co-distributive method, which we use for the first time in this article, is based on the use of data from other dialects of the language in the solution of phonetic and morphological problems in dialectological texts which belonged to a sub-dialect. Because the elements that have disappeared or atrophied in one sub-dialect may be alive in the other sub-dialect or dialect either in the same form or slightly differentiated. For example, the modality *-ıbatı*, which expresses continuity in the present tense in Western Anatolian sub-dialects today, does not resemble any structure in the sub-dialects of contemporary Turkish. It is not possible to find this structure in historical dialects.

A solution can be provided in case of applying to the co-distributive method for the determination of this structure. The antecedent morphemes of this structure survive in Turkmen, Kazakh, Kyrgyz and Uzbek Turkish with minor phonetic differences. Thus, phonetic and morphological problems that cannot be solved in one sub-dialect will be solved by modeling with similar structures in other sub-dialects.

0. Giriş

Diyalektoloji (ağız bilimi), bir yazı diline bağlı ağızların bölgesel konuşma değişkelerini (varyant) inceleyen dil bilimi alanıdır. Ağızlar, esasen birer değişke dilleridir. Değişke, ağzın varoluş nedenidir. Diyalektoloji bilimi, ağızlardaki bu değişkeleri ses, yapı, sözcük, söz varlığı, söz dizimi, anlam bilgisi gibi birçok dil düzeylerinde inceler. Bu incelemelerle dilin gramer özellikleri ortaya çıkarılır ve bunlara bağlı dil sorunlarının aydınlatılmasında katkılar sağlar.

Dünyada ilk diyalektoloji araştırmaları Avrupa'da başlamıştır. Grimm Kardeşler, XVIII. yüzyılın ortalarında Alman halk masallarını derlemişlerdir. Bu folklor derlemeleri, diyalektik araştırmaların da yolunu açmış ve derleme yöntemini kullanan George Wenker 1875'te ağızlara ait ilk sözcükleri anketler uygulayarak

toplamaştır. Almanya’da XIX. yuzyılın sonlarına doğru birçok yerleşim biriminin ağız sözlükleri hazırlanmıştır. 1926-1956 yılları arasında derlenen söz malzemeleri ile Almanca ağız atlası (DSA = Deutsche Sprachatlas) yayımlanmıştır (Goossens 1977: 9). Benzer alışmalar Avrupa’nın başka ülkelerinde de yapılmaya başlanmıştır.

Diyalektoloji alanındaki ilk araştırmalarda sözlü dillerin gramer özellikleri ve söz varlıklarının incelenmesinde eşzamanlı betimlemeli yöntem kullanılmıştır. XX. yuzyılın başlarında Ferdinand de Saussure (1857-1913)’n geliştirdiği karşılaştırmalı dilbilimde sözlü dil ön plana çıkınca bu yöntemin diyalektoloji araştırmalarında da kullanılması yaygınlaşmıştır.

Fakat zaman içinde eşzamanlı yöntemin kullanılması sonucu çeşitli sorunlar ortaya çıkmıştır. Konuşma dili “anlık gerçekleşme” ile ortaya ıkırsa da sebepleri ve sonuçları bakımından aslında bir “artzamanlı süreç”in parçasıdır. Bu süreç, seslerin değişmesi, türemesi, düşmesi vb. eşzamanla sınırlandırılmayacak derecede büyük dil olaylarını kapsar. Bu yüzden söz konusu dil olaylarının tespitinde eşzamanlı yöntemle doğru sonuçlara ulaşmak çoğu zaman mümkün olmamıştır. Öte yandan, morfolojik yapıların zaman içinde geçirdikleri türlü değişmeler de söz konusu sürecin bir başka ynyd. Bu nedenle söz konusu yöntem, fonetik alanda olduğu gibi morfolojik yapıların çözümlenmesinde de doğru sonuçlara ulaşılmasını sağlamamıştır. Çünkü anlık fonolojiye dayanan diyalektoloji araştırmalarında dilin tarihî ve coğrafi uzamıyla ilgili morfolojik verilerinin birçoğu göz ardı edilmiş, eklerin oluşum ve gelişim seyirleri, dilsel etkileşimler ve dil dışı süreçler incelemenin dışında bırakılmıştır. Bu durum, diyalektoloji araştırmalarında yöntem tartışmalarına yol açmıştır. Nitekim son zamanlarda eşzamana dayalı betimlemeli yöntem yanında artzamanlı diyakronik yöntem de tercih edilmektedir.

Yukarıda sözü edilen sorunları ele alacağımız bu makalenin ilk bölümünde Türk dilinin tarihî dönemlerindeki diyalektoloji sorunları ses ve yapı ögeleri merkezli olarak irdelenecektir. Bu blmde ayrıca yazım (imlâ)ın dile yansımaları ve tarihî diyalektolojiye etkileri de tartışılacaktır. İkinci blmde de Türkiye’de bu alanda yapılan araştırmalarda eşzamanlı yöntemin kullanılmasıyla oluşan sorunlara artzamanlı bakış açısıyla çözümler önerilecektir.

1. Türk Diyalektolojisi ve Artzamanlılık

Tarihsel diyalektoloji, eski çağlardaki sözlü ve yazılı metinleri kapsayan geniş bir dil evrenine sahiptir. Tarihî dönemlerde dili normlaştırıcı bir kurum ya da kuruluş olmadığı için bu dönemlere ait metinler, yazımsal, fonetik, morfolojik ve leksik düzeyde birçok değişkelerle doludur.¹ Hliyle bu metinlerin hepsi aslında birer diyalektoloji metnidir. Bu nedenle diyalektoloji, yalnızca eşzamana ait sözlü

¹ Bu durum dünyadaki bütün diller için söz konusudur. Dünyadaki yazılı dillerin “norm” hline gelişi, 18. yuzyılda ulus-devletlerin kurulmasından sonra gelişen bir dizi sosyal ve kültürel olaylarla olmuştur. Bunda en önemli etken kanaatimizce eğitimin zorunlu hâle gelmesidir.

metinleri değil aynı zamanda geçmiş dönemlere ait yazılı bütün metinleri de kapsar.

Bu durum tarihî dönemlerde yazılmış Türkçe metinler için de geçerlidir.

Türk diyalektolojisinin artzamanlılık sorunlarının merkezinde tarihî dönemlerde oluşan yazım ve fonetikle ilgili değişkeler başta gelir. Tarih boyunca çeşitli alfabelerle yazılmış Türkçe metinlerde bu sorunları yazı sistemleri üzerinden takip etmek mümkündür. Bu durum, her ne kadar fonetik dil olayları olarak görülse de sorunun bir parçası da yazı sistemleridir. Şurası bir gerçek ki tarihî dönemlerde Türkçenin yazılışında kullanılan alfabelerdeki harf setleri Türkçe sesleri karşılamakta yeterli olmamıştır.² Günümüzde yapılan birçok çalışmada Türk sesbilim ve diyalektoloji araştırmalarında alfabenin göreceliliği göz önünde tutulmamıştır.

1.1. Köktürk ve Uygur Yazı Sistemlerine Dayalı Diyalektoloji Sorunları

Çağdaş Türk lehçe ve ağızlarının artzamanlı yazılı ilk kaynağı Köktürkçedir. Bu lehçe günümüzde Türkçe konuşan halkların yazı ve konuşma dillerine ait ilk verileri barındırır. Bu dilin yazıldığı Köktürk alfabesi, Çuvaşça ve Halaçça hariç günümüzdeki Türk lehçe ve ağızlarının tümünü temsil etmektedir. Bunların günümüzdeki konuşma biçimlerinin oluşumlarıyla ilgili ilk dil verilerini bu alfabeyle yazılmış metinlere kadar götürebiliriz. Bu yüzden Köktürk alfabesi Türk diyalektoloji araştırmalarında artzamanlı ilk ve temel referans kaynağıdır.

Köktürk yazı sistemi kendi çağı içinde değerlendirildiğinde yeterli bir alfabe olarak kabul edilebilir. Ünlü sistemi, Uygur ve Arap yazı sistemlerine göre daha işlevseldir. Köktürkçede, günümüz Türk yazı dillerinde olduğu gibi sekiz temel ünlü vardır. Bunlar dört ayrı işaretle gösterilmiştir. Düz-geniş (/a/, /e/) > [a], düz-dar (/ı/, /i/) > [i], art geniş-yuvarlak ve art dar-yuvarlak (/o/, /u/) > [o], önlü geniş-yuvarlak ve önlü dar-yuvarlak (/ö/, /ü/) > [ö] işaretleriyle karşılanır. Buna göre ünlü sistemi, artlık-önlük ve düzlük-yuvarlaklık bakımından sesleri karşılarken darlık-genişlik bakımından yetersiz kalmaktadır.

Ünlülerin üç temel özelliğinden ikisini karşılayan Köktürk yazı sistemi, günümüz Oğuz ve Kıpçak/Karlık lehçelerindeki dudak ünlüleri arasındaki dar-genişleri (o/u, ö/ü) işaretleme konusunda referans olamamaktadır. Bu yüzden *on/un* “10”, *top/tup* “top”, *yok/yuk* “yok”, *köz/küz* “göz”, *kön/kün* “gün” ... seslik değişkelerinin tespitinde kullanılamamaktadır.

Tarihî Türk diyalektolojisinin önemli sorunlarından biri de kapalı e konusudur. Bu sesle ilgili olarak kağanlık yazıtlarından herhangi bilgi edinmek mümkün görünmemektedir. Yenisey yazıtlarında (E) harfiyle gösterilen (Kormuşin: 2016: 62) ses, çağdaş lehçe ve ağızlarda görülen kapalı e'nin ilk belirtisi olarak kabul edilmektedir. Kağanlık yazıtlarında kapalı e'li sözcükler /i/ ya da /e/ ile yazılmıştır. Eski Türkçe uzmanlarının bir bölümü, çağdaş lehçelerdeki

² Esasen bütün yazı sistemlerinde seslerle onları karşılayan işaretler uyumsuzlukları vardır. Yazıya geçirilen her dilde ses-harf denkliği göreceli bir husus olduğu için alfabelerin, insan seslerinin tümünü doğru olarak yansıtmaları mümkün değildir.

varlığından hareketle bu sesin varlığını kabul ederlerken (Tezcan 2001, Berta 2010, Aydın 2019, Ölmez 2012, Akar 2020) bir bölümü de yazıyı esas alarak bu sesi /e/ yahut /i/ olarak okumaktadır (Orhun 1936, Tekin 2003, Ercilasun 2016). Bu sorunun çözümünde alfabe kaynaklı istikrarsızlık tarihi metinlerde diyalektik bir sorun olarak tartışılmaktadır.

Köktürk alfabesinin ön ve art ünlülerle kullanılan ikili ünsüz sistemi, ünlüleri işaretlemeye kullanılan harflerin yetersiz olduğu durumlarda bu alan boşluklarının kolaylıkla doldurulmasını sağlar. Fakat buna rağmen, Türk tarihi diyalektolojisinin bazı sorunlarına çözüm sunma konusunda yine de yeterli olmamaktadır.

Tarihi diyalektolojinin önemli sorunlarından biri de günümüz Türk lehçe ve ağızlarının sınıflandırılmasında temel fonetik ölçütlerden olan /d/ sesidir. Bu sesin niteliğini alfabeden anlamak mümkün değildir.³ Köktürk alfabesinde ön ve art sıradan gelen ünlülere göre (D - d) işaretleriyle gösterilen bu ses, ses gelişmesine uğramayan kelimelerdeki /d/lerin yazımında da kullanılmıştır. Nitekim Köktürkçede, aDşıy yışda “dağda” (KT G/4) ve GNDuB boğunug “halkı” (KKT G/10) sözcüklerinde iki ayrı ses aynı işaretle (D) yazılmıştır. Bu durum, alfabe, seslerin niteliklerini karşılama konusunda tartışmalı hâle getirmektedir.

Çağdaş Türk diyalektolojisinin sorunlarından biri de söz başındaki d/t seslerinin Köktürk yazı sistemindeki durumlarıdır. Bu alfabede söz başında art ve ön ünlülü sözcüklerde daima artlı ve önlü tonsuz sesleri gösteren harfler (t//T) kullanılmıştır. Günümüz Türk lehçelerinin bir bölümünde (özellikle Oğuz grubunda) söz başında bu seslerin tonlu şekilleri (daş “taş” (<Kök. taş), dur- “durmak” (<Kök. tur-) yaygındır. Köktürk alfabesinden bu sesin tarihi süreç içindeki durumunu tespit mümkün değildir. Köktürkler çağında kalabalık ve etkili bir boy olan Oğuzların lehçeleriyle ilgili bilgiler bulunmasına rağmen (Korkmaz 1974; Gülsevin 1998) bu sesin niteliği hakkında alfabedeki işaret yetersiz kalmaktadır.

Köktürk yazı sisteminde tarihi diyalektolojiyle ilgili başka bir başka sorun da /b/ sesinin durumudur. Bugünkü Oğuz yazı dillerinde /v/’ye dönüşen bu sesin o çağdaki niteliğinin /v/ olduğunu ileri sürenler vardır (Clauson 1972: xi). Fakat bu sesi gösteren b işareti, hem sonraki dönemlerde v’ye dönüşen seslerin yazımında hem de v’ye dönüşmeyip /b/ olarak devam eden sözcüklerin yazımında kullanılmıştır. Örnek vermek gerekirse, bu alfabeyle yazılan Smrib bermiş (KT D/8) fiilindeki /b-/ Oğuz lehçelerinde /v-/’ye dönüşürken Kıpçak/Karluğ lehçelerinde /b-/ olarak devam etmektedir. Diğer taraftan Köktürkçedeki gb beg sözcüğündeki /b-/ bütün Türk lehçelerinde v’ye dönüşmemiştir. Buna göre, Clauson’ un ileri sürdüğü gibi Köktürk alfabesindeki /b/lerin /v/ olarak okunması her sözcük için tutarlı bir hipotez olarak görünmemektedir.

³ Bu ses daha sonra Türk lehçelerinde çeşitli ses gelişmelerine uğrayarak *adak* (Tuva Türkçesi), *utah* (Saha Türkçesi), *azak* (Hakas Türkçesi), *hadak* (Halaç Türkçesi), *ura* (Çuvaş Türkçesi) ve *ayak* (genel Türkçe) dönüşecek ve Türk lehçelerinin tasnifinde kullanılan temel ölçütlerden biri olacaktır.

Soğd yazı sisteminden Türkçeye uyarlanan Uygur yazısının işaretler tablosu Türkçenin seslerini karşılama hususunda Köktürk alfabesinden daha geri bir sistemdir. Bu alfabede Türkçenin temel sekiz ünlüsü Arap yazı sisteminde olduğu gibi üç işaretin birleştirilmesiyle karşılanmaktadır. Buna göre /a/, /v/, /y/ harflerinin birleştirilmeleriyle 4 ayrı fonetik işaretleyici elde edilmiş, bunlar da Köktürkçede olduğu gibi 8 ünlüyü yazmada kullanılmıştır. Bu alfabede kapalı e sesini karşılayan bir işareti yoktur.

Ünsüzlere gelince Türk dilinin ünsüz setindeki b/p, c/ç; k/g, k/ğ/h sesleri için aynı işaretler kullanılır. Damak n'si için ayrı işaret yoktur; bu ses /n/ ve /k/ harflerinin birleştirilmesiyle karşılanır. Bu yönüyle söz konusu alfabe Türk diyalektolojisinin çağdaş seslerin artzamanlı örnekleri hakkında fazla bir veri sunmaktan uzaktır. Bunun yanında Uygurların yüz kadar eserde kullandıkları Brahmi alfabesinde /o/, /ö/, /ü/, /e/, /a/ ünsüzleri için farklı işaretler kullanıldığı için (Gabain 1998: 26) Türk diyalektoloji araştırmalarında bu yazı sisteminden yararlanılabilmektedir.

1.2. İlk Dönem Arap Harfli Türk Yazı Dillerinde Yazı Sistemlerine Dayalı Diyalektoloji Sorunları

X. yüzyıldan itibaren İslam dinini kabul eden Türkler, bu dinin kutsal kitabının yazıldığı Arap alfabesini kullanmaya başladılar. Bu süreçte, daha önceden beri kullanılan Uygur alfabesi ihtiyacı karşıladığı için Arap alfabesine geçiş uzun sürmüştür. Nitekim bu dönemde Uygur harfli birçok metin yazılmıştır. Fakat her din kendi metinlerinin alfabesini dayattığı için bir süre sonra Müslümanların yazı sistemi olan Arap alfabesi Türkçe metinlerde genel olarak kullanılmaya başlanmıştır. Türkler, bu süreçte Arap alfabesini Uygur yazım sistemine (imlâ) uyarlamışlardır. Nitekim ilk dönem Karahanlı ve Harezm Türkçeleriyle yazılmış Arap harfli metinlerin yazım sistemi Uygur imlâ geleneğinin izlerini taşır. Bu metinlerde ekler ayrı yazılır, bütün ünlüler yazıda gösterilir, ön ve art sıradan ünlü taşıyan sözcüklerde söz başındaki /t-/ler için *te* (ت), /s-/ler *sin* (س) kullanılır.

Ünlülerin genellikle çift işaretlerle gösterildiği bu yazı sisteminde harf-ses eşitliği her zaman söz konusu değildir. Bu yüzden metinlerde diyalektoloji sorunları devam etmiştir. Ünlülerle ilgili bu sorunların başında gelen *yörü-/yürü-, yokarı/yukarı...* gibi kelimelerin yazımındaki diyalektolojik seçimleri bu alfabeden anlamak mümkün değildir. Diğer taraftan, Arap yazı sisteminde ünlülerin karşılanması amacıyla oluşturulan hareke sistemi nispeten kolaylık sağlamıştır. Fakat hareketler, ünlülerin ayrıntılı niteliklerini değil genel olarak varlıklarını gösterirler. Bu yönüyle hareke, ünlünün düzlük-yuvarlaklık ve önlük-artlık yönlerini gösterirken darlık-genişlik özelliklerini göstermez. Bu yüzden hareketler, Türkçe ünlülerin üçlü (arh-önlü, düz-yuvarlak, geniş-dar) özelliklerinden yalnızca ikisini gösterir. Nitekim hareketli bir metinde a/e; ı/i; o/ö/u/ü ünlülerinin niteliklerini birbirinden ayırt edebilmek mümkün değildir. Bu yönüyle söz konusu yazı sistemindeki hareketler de bu alandaki tarihî diyalektolojiye ait sesbilimsel (fonolojik) sorunun çözümüne katkı sağlayamaz.

Karahanlı dönemindeki Arap harfli metinlerde yazı ile ilgili bir diğer diyalektolojik sorun da /d/ ünsüzüne ilişkindir. Eski Türkçedeki *açak, kaçgu, edgü, ked-, uğı...* gibi sözcüklerde görülen /d/ sesi bu dönem metinlerinde *zel* (ز)

ile yazılmıştır. Daha sonra genel Türkçede y'ye dönüşecek olan bu ses, Arap fonolojisine ait *zel* sesi ile karşılırsa da onunla dil kaynağı bakımından ilişkisi olmadığı açıktır. Metinlerde bu işaretle yazılmasının nedeni, sesin peltek olarak telaffuz edilmesiyle ilgili olmalıdır.

İlk dönem Arap harfli metinlerdeki diyalektolojik başka bir durum da Köktürkçede /B¹-B²/ [B-b] ile gösterilen, daha sonra da çift dudak ve tek dudak /v/'lerine dönüşecek sesin yazılımlıyla ilgilidir. *saw*, *yawız*, *sew-*, *ew* gibi sözcüklerde rastlanan bu ses, Karahanlı metinlerinde *fe* (ف) harfinin üzerine üç nokta konularak gösterilmiştir. Bu yeni harfin, /f/ ile /v/ arasındaki bir sesletim (telaffuz) noktasını gösterdiği tahmin edilmektedir. Bu sebeple tarihî Türk diyalektolojisi araştırmalarında söz konusu sesin gelişimi ile ilgili önemli ipucu vermektedir.

Türkçenin tarihî diyalektolojisi bakımından da önemli sorunlarından olan uzun ünlülerle ilgili olarak Arap harfli Türkçe metinlerde çeşitli incelemeler yapılmıştır. T. Tekin, DLT'deki medli elifle yazılan kimi sözcüklerin (*taga:r* "çuval", *korı:g* "korunan yer", *anu:k* "hazır") ilk hecedeki birincil uzunluklara işaret ettiğini kabul etmektedir (1995: 97). Fakat DLT'nin elimizdeki tek nüshasının, eserin yazılışından daha sonraki dönemlerde istinsah edildiği göz önüne alınırsa bu konunun kanaatleri değiştirecek yeni bulgulara kadar tartışılacağı açıktır.

Karahanlı dönemindeki Arap alfabeli Türkçe metinler büyük ölçüde Uygur yazım geleneğinin etkisiyle yazılmıştır. Bütün ünlülerin yazıda gösterildiği bu alfabeyle yazılmış metinler diyalektolojik bakımdan sonraki dönemlere ışık tutmaktadır.

Türk dilinin Arap harfli metinlerinin ikinci evresi Harezmi / Kıpçak metinleri olmuştur. 13-15. yüzyıllarda Batı Türkistan'da yazılan bu metinlerde Karahanlı yazım geleneği devam ettirilmiştir. Bu yönüyle diyalektolojik özellikleri bakımından hemen hemen o dönemin devamı sayılmaktadır. Bu dönemdeki bazı metinlerde görülen yazım şekilleri günümüz diyalektolojisine ışık tutan veriler içermektedir. *Nehcü'l-Ferâdis*'in *Yeni Cami nüshasında* kapalı e *üstün* ve *kesre* ile gösterilmiştir. Günümüzde yaşayan birçok yazı dili ve ağızda görülen ve kapalı e ile sesletilen *et-*, *te-*, *ye-*, *el* "ülke, halk", *er* "erke" ... gibi sözcüklerin elif üzerine *üstün* ve altına *kesre* konularak yazılması, bu sözcüklerdeki kapalılığa işaret etmektedir (Çelik 2017). Bu yazım biçimi, söz konusu dönem metinlerinde tarihî Türk diyalektolojisine ışık tutan en önemli işaretlerden biri olarak kabul edilmektedir.

1.3. Eski Oğuz Türkçesinin Kuruluş Evresinde Yazı Sistemlerine Dayalı Diyalektoloji Sorunlar

Tarihî Türk lehçeleri içinde kuruluş dönemi en uzun süren yazı dili Eski Oğuz Türkçesidir.⁴ Bu yazı dilinin uzun kuruluş dönemindeki tarihî, sosyal ve kültürel

⁴ Oğuzların kültür tarihini, Köktürk > Uygur > Karahanlı > Harezmi Türkçeleriyle devam eden gelişmenin dışında tutmak gerekir. Çünkü 8. Yüzyılda Köktürklerle aynı coğrafyada yaşayan Oğuzlar, 924'te Batı Türkistan'a göçmüşlerdir. Burada iki asır boyunca Karahanlılar ve

zeminle ilgili tartışmalardan bağımsız olarak dilin, Arap alfabesine uyarlanması sürecinde yazı-ses ilişkilerinde esaslı sorunlar ortaya çıkmıştır (Akar 2021: 5). Bu sorunlar günümüzdeki Türkiye Türkçesi ağız araştırmalarına da yansımıştır.

Bu dilin Arap asıllı alfabe sistemine uyarlanması, ses ve yapı değişkelerinin standartlaşması XVI. yüzyıla kadar devam etmiştir. Yazı dilindeki kararsızlıkların açıkça izlendiği değişkeli yapılar çağdaş ağız araştırmalarına da ışık tutmaktadır. Nitekim Türkiye Türkçesi ağızlarındaki çeşitli ses, yapı ve sözcüksel unsurların artzamanlı diyalektolojik izleri bu dönem metinlerinde takip edilebilmektedir.

Eski Oğuz Türkçesinin özelliklerinin başında “diyalektolojik bir lehçe” olması gelir. Bu lehçe, hem yazım, hem de sesler, ekler ve söz varlığı bakımından çeşitlilikler, değişkeler barındırmaktadır. Bunlara kısaca göz attıktan sonra diyalektolojik sorunlara geçebiliriz.

İlk defa Arap alfabesiyle Anadolu’da yazıya geçirilen EOT metinlerinde Türkçe sözcüklerin yazımındaki istikrarsızlık en önemli özellik sayılır. Doğu Türkçesiyle yazan Türkistanlı yazarların başlattıkları bu yazı dilinde (Akar 2022: 247) Uygur ve Arap yazım geleneği bir arada kullanılmıştır. Bu sebeple ve doğal olarak Doğu Türkçesi etkisi taşıyan ilk dönem metinlerinde ön ve art sıradan ünlü taşıyan sözcüklerdeki ilk ses /t-/ Arap alfabesinin *te* harfi ile, ilk ses /s-/ *sin* ile karşılanmıştır. XV. yüzyıldan sonra yazılan metinlerde art sıradan ünlü taşıyanlar *tu* (ط) ve *sad* (ص) ile, ön sıradan ünlü taşıyanlar *sin* ile yazılmaya başlanmıştır. Böylece bu yüzyıldan sonra Uygur yazım geleneği yerini Arap-Fars yazım geleneğine bırakmıştır. Yazımdaki istikrarsızlıklar azalarak XVII. yüzyıla kadar devam etmiştir.

Metinlerdeki söz konusu yazım istikrarsızları ve dil havuzundaki çeşitlilik Türkiye Türkçesinin tarihî diyalektolojisinin en önemli sorunu olarak günümüze kadar yansımıştır. Her ne kadar yazıya geçirilse de pek çok bakımdan bir diyalektler bütünü olma özelliği gösteren Eski Oğuz Türkçesindeki bu değişkeler günümüz ağızlarının da temelini oluşturmaktadır. Oğuz Türkçesinin yedi yüz yıllık yazılı metin havuzu, Türkiye Türkçesi ağızlarının bütün tarihî macerasını içinde saklamaktadır.

Türk diyalektolojisinin alfabe kaynaklı bu dil çeşitliliği günümüzdeki araştırmaları da etkilemektedir. Diyalektoloji araştırmalarındaki sorunların çözümünde tarihî metinlerden nasıl yararlanılır, bu metinlerdeki dilsel/alfabesel veriler ağız araştırmalarına nasıl katkıda bulunur... gibi temel sorulara verilecek cevaplar, yalnızca tarihî diyalektolojinin anlaşılmasına değil aynı zamanda günümüzdeki diyalektoloji sorunlarının çözümüne de katkılar sunacaktır.

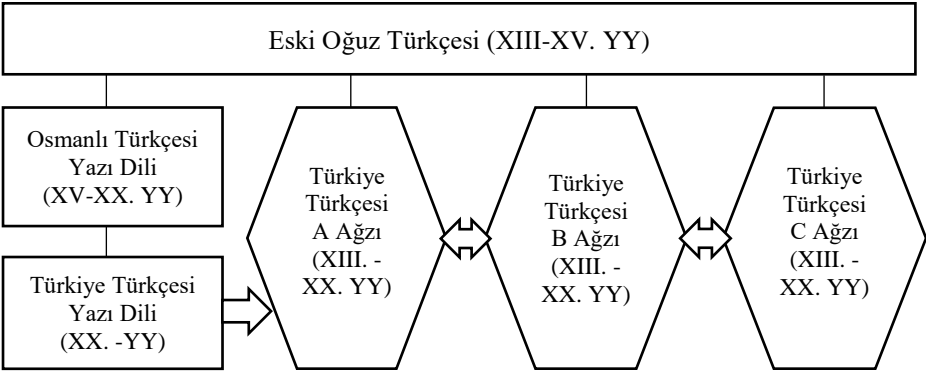
Gaznelilerle siyasi ve askerî çekişmeler sonucunda 1040 yılında Selçuklu Devletini kurmuşlardır. Bu bölgelerde tarım ve hayvancılıkla uğraşan Oğuzların zengin bir sözlü kültür gelenekleri olmasına rağmen yazılı bir metinleri olup olmadığını bilmiyoruz. Oğuzların yazılı dile sahip olmadıkları büyük ihtimaldir. Çünkü Selçuklu Devleti kurduktan sonra resmî dil olarak Gazneliler gibi Farsçayı kullanmışlardır. Oysa Doğu Türkistan merkezli Karahanlı devleti, Türkçe yazı ve kültür diline sahip bir Türk devleti idi.

2. Eski Oğuz Türkçesinin Oluşumu ve Tarihi Diyalektoloji

Diller, toplumsal olay ve olgulara koşut olarak tarihi bir zaman dilimi içinde gelişip değişirler. Bu değişmelerde dil dışı ve dil içi etkenler önemli rol oynarlar. Dil dışı etkenler, tarihi, coğrafi ve kültürel değişmelere koşut olarak meydana gelen sözcüksel alıntı ve verintiler; dil içi etkenler ise ses ve yapı değişmeleridir. Tarihsel diyalektoloji daha çok dil içi değişmeleri konu edinir. Dil içinde kendiliğinden meydana gelen bu gelişmeler yazılı dilde metinler aracılığıyla takip ve tespit edilirken ağızlarda ise canlı olarak izlenebilir.

Türkiye Türkçesi XIII. yüzyıla kadar uzanan uzun tarihi boyunca genel hatlarıyla Eski Oğuz Türkçesi, Osmanlı Türkçesi ve Türkiye Türkçesi olarak üçe ayrılır. Bu tarihi dönemden elimizde çok sayıda yazılı metin vardır. Bunların tümü “üst dil” olarak kabul edilen sanat, edebiyat, devlet ve bürokrasi metinleridir. Belirli bir kalıplaşmış yazım sistemiyle yazılan bu metinlerde halkın konuşma dilini tam ve doğru olarak tespit etmek, dilin gelişmesinin seyrini bunlardan çıkarmak mümkün değildir. Diğer taraftan Oğuz boy ve oymaklarının gündelik hayatta sözlü olarak kullandıkları konuşma dili, halkın yaşam tarzına bağlı olarak kendi içinde küçük değişmeler, dönüşmeler ve eklemelerle tarihi ve dilsel süreklilik içinde günümüze kadar kesintiye uğramadan devam etmiştir.

Bu iki dil birbirinden çeşitli düzeyde etkilenecek varlıklarını günümüze kadar devam ettirmişlerdir. Yazı dili ile konuşma dilleri arasındaki karşılıklı etkileşim yazının yaygınlaşmasına kadar sürmüş, yazı yaygınlaşıp genelleştike yazı dilinden konuşma dillerine doğru tek taraflı etkileme meydana gelmeye başlamıştır. Bu etkileme, yaygın ve yoğun etkileşim ancak okur-yazarlığın ve teknolojinin yaygınlaştığı son yüzyılda olmuştur. Ağızların gelişme süreçleri tarihi bir çizgide ve yazı dilinden yalıtık (izole) olarak meydana gelmiştir. Özellikle şehirlerden uzak merkezlerde etkilene hemen hemen hiç olmamış, ağızlar kendi içinde gelişme ve değişmelerini sürdürmüşlerdir. Bu sebeple konuşma dillerinin her biri, kendi konuşur grubunun temel ve yerel dilleri olmuştur. Sonuç olarak Türkiye Türkçesinin dil tarihini tarihi diyalektoloji bakımından özetlemek gerekirse yazı dili ve konuşma dili olarak birbirine koşut olarak iki ayrı Türkçe olarak 7-8 asır boyunca devam etmiştir (şekil 1).

şekil 1. Güncel Ağızlarla Yazı Dili İlişkisi

3. Türk Yazı Dillerindeki Artzamanlı Bazı Diyalektolojik Sorunlar ve Bunların Günümüzdeki Ağız Araştırmalarına Yansıması

3.1. Kaynak Dille İlgili Sorunlar

Günümüzdeki ağız incelemelerinde tarihî diyalektoloji ile ilintili sorunların başında ağızların ilişkilendirildiği kaynak dil gelmektedir. Kaynak dil, ağızların temel ses, yapı ve söz varlığının olduğu dönemdeki genel dil havuzudur. Türkiye Türkçesi ağızlarının kaynak dili Eski Oğuz Türkçesidir. Bu Türkçe, XIII. yüzyılda Doğu Oğuzcasından ayrılarak Anadolu'da kurulan yazı ve konuşma dilinin adıdır. Bu dönemde büyük gruplar (boylar) halinde Anadolu'ya göçen Oğuzlar, kendi ağız özelliklerini buraya taşıyarak burada konuşma Türkçesine dayalı bir kültür ve edebiyat ortamı oluşturmuşlardır. Bu diller yüzyıllar içinde kendi içinde evrilirken bir taraftan da komşu dillerden yapılan kopyalamalarla ana Oğuzcadan iyice farklılaşmış, Anadolu'ya has yeni Oğuz diyalektleri ortaya çıkmıştır. Söz konusu konuşma dilleri, yazı dilinden bağımsız olarak (lehçeler) kendi içlerinde gelişerek günümüzdeki ağızları oluşturmuşlardır.

Türkiye Türkçesi ağız araştırmalarında, kaynak dille ilgili sorunların başında yukarıda sözünü ettiğimiz gelişme ve değişme süreci göz önünde bulundurulmadan, ağızlardaki ses ve yapı değişmelerinde kaynak lehçe olarak yazı dili gösterilmesi ((Eren 1997: 13; Kalay 1998: 33) gelmektedir. Böylece gelişme ve değişmelerin, yazı dilinden konuşma dillerine doğru olduğu şeklinde bir yöntem hatası yapılmaktadır. Örn. söz başındaki /k-/>/g-/ (Erdem-Dağdelen 2012: 88) yahut /t-/>/d-/ değişimleri (Akça, 2012: 103) ağızla yazı dili arasındaki eşzamanlı bir tonlulaşma olarak kabul edilmektedir. Oysa bu özellikler aslında değişme değil, Oğuz lehçe ve ağızlarının çokzamanlı bir özelliğidir. Bu kabule göre yazı dili/konuşma dili farklılığı yoktu yahut ağızlar yazı dilinin dışında değillerdi. Oysa söz konusu dil olayları, yazı dilinden konuşma diline bir değişme değil Oğuz yazı dilleri ve ağızların eşzamanda devam eden bir özelliğidir. Çünkü yazı dilinde çoktan yok olmuş ya da hiç olmamış birçok özellik ağızlarda bulunmaktadır. Bu bağlamda söz gelimi Muğla bölgesi ağızlarındaki *gelibatı* “geliyor”, Erzurum ağızındaki *çox, yox*, Bartın ağızındaki *saya* “sana”... gibi farklılıkların Anadolu'daki Oğuz yazı dil tarihinde karşılığı yoktur.

Bu özelliklerin incelenmesinde artzamanlı diyalektolojik yöntem yanında eşzamanlı yöntem de başvurulmalı, çağdaş Oğuz yazı dilleri ile karşılaştırılmalar yapılarak bunları değişme değil “eski özelliğin devam ettirilmesi” olarak ele alınması gerekir. Bunun için de örnek olarak *duz* göstergesinin incelenmesinde şöyle bir yöntem uygulanmalıdır: *duz* “tuz” (=EOT *duz* “tuz”; AT *duz* “tuz”, Trkm *duz* “tuz” [>TT *tuz*]).

3.2. Kapalı e Ünlüsünün Gösterimiyle İlgili Sorunlar

Günümüz Türkiye Türkçesi ağız araştırmalarında tarihî diyalektolojiyle ilintili sorunlardan biri kapalı e ünlüsüdür. Ağızlarda duyulan bu ünlü tarihî metinlerde (Yenisey Yazıtları, Harezmi Türkçesi metinleri vd.) de tespit edilmiştir. Türkiye Türkçesi ağızlarının kaynak dili olarak kabul ettiğimiz Eski Oğuz Türkçesinde bu ses için herhangi bir harf yahut işaret kullanılmamıştır. Söz konusu metinlerde

kapalı e ünlüsü genellikle /i/ (ɛ) (*biş, yidi, dimek...*) ile bazı metinlerde de /e/ ile gösterilmiştir. Bu ses günümüzdeki bazı ağızlarda kapalı e (*yemek*) bazılarında i'ye (*yiyecek*) olarak duyulmaktadır. Bu ikili yapılar, sesin /e/ ile /i/ arasındaki oluşum noktası ile ilgilidir.

Tarihî dönemdeki diyalektolojik sorunlar günümüz ağız araştırmalarına da yansımaktadır. Sesin fonemik niteliği ve Türkçe sözcüklerdeki bulunduğu hece çoğu zaman göz ardı edilmekte ve sesin yalnızca ilk hecede birincil ve anlam ayırt edici özelliği göz önünde bulundurulmadan başka sözcüklerdeki normal e'ler de kapalı olarak işaretlenmektedir (Erdem-Kirik 2012: 55; Arslan Erol 2018: 15). Diğer taraftan alıntı sözcüklerde komşu ünsüzlerin etkisiyle oluşan ikincil kapalı ünlüler (*şey, leyla, çeşme...*) de aynı kategoride değerlendirilmektedir.

3.3. Uzun Ünlülerin Tespitiyle İlgili Sorunlar

Türkiye Türkçesi ağız araştırmalarında bir başka tarihî diyalektoloji sorunu da uzun ünlülerle ilgilidir. Türk dilinin tarihî dönemlerde varlığı hakkında belirtilen olan ve günümüzdeki Türkmence, Sahaca ve Halaççada sistematik olarak görülen birincil uzun ünlülerin Türkiye Türkçesi ağızlarında da yaşadığına dair çalışmalar vardır (Korkmaz 1953; Erdem 2008; Özek 2009). Ağız derlemelerinde de uzunlukların varlığına dair tespitler yapılmıştır. Bu çalışmalarda *a:lt, a:t-“atmak”, be:ş, de:-, ga:ndır-, gu:z, ya:t-, yo:k...* gibi sözcüklerde rastlanan bu uzunluklar diğer lehçelerdeki gibi sistematik değildir. Bunların bir bölümü de vurguya bağlı olarak uzatılmaktadır. Bu yüzden tarihî diyalektolojiyle ilgili artzamanlı fonetik bir olay olan birincil ünlü uzunlukları hususu ağız araştırma ve incelemelerinde söz konusu uzunlukların sistematik olup olmadığı hususuna dikkat edilerek değerlendirilmelidir.

3.4. Morfolojik Yakıştırmalar

Türkiye Türkçesi ağızlarında morfolojik yakıştırmalar olarak nitelediğimiz tarihî diyalektoloji sorunu, artzamanlı bir yapının ses yahut yapı benzerliği olan eşzamanlı bir başka yapıyla birleştirilmesidir. Türkiye Türkçesi ağızlarında, yazı dilinde kaybolmuş birçok artzamanlı yapısal özellik bulunmaktadır. Bunlar, yukarıda değindiğimiz gibi kaynak dil olan Eski Oğuz Türkçesi göz önünde bulundurulmadan yazı dilindeki eşzamanlı bir yapıyla ilişkilendirilmektedir. Söz gelimi Türkiye Türkçesi ağızlarındaki sürekli şimdiki zaman bildiren *-I batı / -Ip batı* yapısı, yazı dilindeki *bat-* “güneşin, ayın vb. batması; suya batmak” fiiliyle (Büyükakkaş 2009: 166) yahut çağdaş lehçelerdeki *-(I)p bara tur-* şekliyle (Sarıkaya 2013: 74) birleştirilmektedir. Oysa bu yapı günümüz Hazar ötesi lehçelerindeki *-ip yatur* yapısının gerileyici ses benzeşmesi yoluyla *-ip batır > -ı batı* biçimine dönüşmesinden başka bir şey değildir (Akar 2013).

4. Sonuç

Yaklaşık yüz yıl önce başlayan Türkiye Türkçesi ağızlarıyla ilgili diyalektolojik malzeme derlemelerinde önemli bir birikim oluşmuştur. Türkiye'nin birçok bölgesinden ağız derlemeleri yapılmış ve bunların gramer incelemelerinde epey

mesafe alınmıştır. Fakat bu malzemenin işlenmesinde kullanılan eşzamanlı betimlemeli gramer yöntemiyle yapılan incelemelerde, tarihî diyalektolojiyle ilgili çeşitli düzeyde yöntem hataları yapılmaktadır. Bu hatalar dolayısıyla ağızların gelişme ve değişme seyirleri doğru olarak tespit edilememekte, söz konusu dil olaylarının fonetik ve morfolojik nedenleri üzerinde yapılan değerlendirmelerin de doğru sonuçlara ulaşmamasına neden olmaktadır. Bu sorunların aşılması için ağız incelemelerinde, tarihî ve çağdaş lehçelerdeki ses ve yapı özellikleri göz önünde bulundurulmalı, ağızların bunlarla etkileşme durumları tarihî, coğrafi ve demografik hareketler dikkate alınarak incelemeler yapılmalıdır. Bu incelemelerde eşzamanlı ve artzamanlı yöntemler yanında eşyayımlı⁵ yöneme başvurulmalıdır.

5. Kaynakça

- AKAR, Ali (2020). *Bilge Tonyukuk Yazıtı*. İstanbul: Ötüken.
- AKAR, Ali (2021). “Eski Oğuz Lehçesinde Alfabe Kaynaklı Fonolojik Bir Sorun: Ünsüzlerin Yazımı”. *Türkiyat Mecmuası*, 31: 1-14.
- AKAR, Ali (2022). *Türk Dili Tarihi*. İstanbul: Ötüken.
- AKCA, Hakan (2012). *Ankara İli Ağızları*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- ARSLAN EROL, Hülya (2018). *Kilis İli Ağızları*. Kilis: Kilis 7 Aralık Üniversitesi.
- AYDIN, Erhan (2019). *Türklerin Bilge Atası Tonyukuk*. İstanbul: Kronik.
- BERTA, Árpád (2010). *Sözlerimi İyi Dinleyin... Türk ve Uygur Runik Yazıtlarının Karşılaştırmalı Yayını* (Çev. Emine Yılmaz). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- BÜYÜKAKKAŞ, Ahmet (2009). “Niğde ve Yöresi Ağızlarında Yazı Dili Dışında Kullanılan Bir Şimdiki Zaman Çekimi Üzerine”. *Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı (2008)*. TDK, 163-168.
- CLAUSON, S. Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. London: Oxford Clarendon Press.
- ÇELİK, Şeyma (2017). *Nehcü'l-Ferâdis'te Yazım (İmlâ) Çeşitliliği*. Yüksek Lisans Tezi. Muğla: Sıtkı Koçman Üniversitesi.
- ERCİLASON, Ahmet Bican (2016). *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- ERDEM, M. Dursun; DAĞDELEN, Erdem (2012). *Karabük ve Yöresi Ağızları (Giriş-İnceleme-Metinler)*. Karabük: Karabük Valiliği.
- ERDEM, M. Dursun; KİRİK, Esra (2012). *Kahramanmaraş ve Yöresi Ağızları*. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş İl Özel İdaresi.
- ERDEM, Mehmet Dursun (2008). “Anadolu Ağızlarında Görülen Birincil Ünlü Uzunlukları Üzerine”. *Turkish Studies*. 3/3: 502-562
- EREN, M. Emin, (1997). *Zonguldak-Bartın-Karabük İlleri Ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- GABAIN, A. von, (1988). *Eski Türkçenin Grameri* (Çev. Mehmet Akalın). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- GOOSSENS, Jan (1977). *Deutsche Dialektologie*. Berlin: Sammlung Göschel.
- GÜLSEVİN, Gürer (1998). “Köktürk Bengü Taşlardaki Oğuzca Özellikler”. *Türk Lehçe ve Şiveleri Dergisi*. 7: 12-18.
- KALAY, Emin (1998). *Edirne İli Ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

⁵ Bu çalışmada ilk defa kullandığımız bu terim, coğrafya ve dil bilimi yöntemlerinin birlikte kullanılmasıyla uygulanması gerektiren bir saha çalışması yöntemidir. Bu yöntemde yaşayan bütün lehçe ve ağızlardaki dil özelliklerinin karşılaştırılmalı olarak incelenmesi esas alınır. Bunun eşzamanlı yöntemden farkı, yalnızca bir yazı dilinin altındaki ağızları değil dilin bütün lehçe ve ağızlarına ait eşzamanlı yapıları ele almaktadır.

- KORKMAZ, Zeynep (1953). “Batı Anadolu Ağızlarında Asli Vokal Uzunlukları Hakkında”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı–Belleten*, 1953: 197-203.
- KORKMAZ, Zeynep (1974). “Eski Türkçedeki Oğuzca Belirtiler”. *Türkoloji Dergisi*. 6: 15-30.
- KORMUŐIN, I. vd. (2016). *Yenisey-Altay-Kırgızistan Yazıtları ve Kâğıda Yazılı Runik Belgeler*. Ankara: Bilgesu.
- ORKUN, Hüseyin Namık (1936). *Eski Türk Yazıtları I*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- ÖLMEZ, Mehmet, (2012). *Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları (Metin-Çeviri-Sözlük)*. Ankara: Bilgesu.
- ÖZEK, Fatih (2009). “Arapkir/Malatya Ağızında Birincil Uzun Ünlüler”. *Turkish Studies*. 4/8: 1954-1963.
- SARIKAYA, Mahmut (2013). “Muğla Ağızında Şimdiki Zaman Çekimi Üzerine”. *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*. 14: 65-75.
- TEKİN, Talat (1994). *Tunyukuk Yazıtı*. Ankara: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.
- TEKİN, Talât (1995). *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*. Ankara: Simurg.
- TEZCAN, Semih; BOESCHOTEN, Hendrik (2001). *Dede Korkut Oğuznâmeleri*. İstanbul: Yapı Kredi.